

Blok prispevkov z naslovom *GRADIVO IN SPOMINI* je tudi tokrat obsežen. Uvaja ga etimološki zapis dr. Silva Torkarja o izvoru krajevnega imena Dražgoše. Ciril Zupanc v nadaljevanju piše o tem, kako je izdelovanje čipk iz Selške doline zašlo tudi na Koroško, profesorji Jože Bogataj, Ana Prevc Megušar in Marjeta Petek Ahačič pa o evropskem jezikovnem priznanju, ki ga je Gimnazija Škofja Loka dobila za projekta Jezik – kultura in tradicija ter Rusijada. Lansko leto je bilo tudi Groharjevo leto. Loški muzej je ob tej priložnosti postavil razstavo Moč pogledov – portretno slikarstvo Ivana Groharja. O tem govorita zapisa Jane Mlakar in Borjana Koželj. Arhiv Republike Slovenije je z odmevno razstavo Milijon 289 tisoč 369 za samostojno Slovenijo gostoval širom po Sloveniji, med drugim tudi v Škofji Loki. Zapis sta pripravili Alenka Starman in Vesna Gotovina, Mojca Ferle pa o prof. Janezu Dolencu, prejemniku Murkove nagrade za življenjsko delo za leto 2011, ki jo podeljuje Slovensko etnološko društvo. Sledijo nekrologi, posvečeni nekaterim vidnim Ločanom, ki so se leta 2011 za vedno zapisali v zgodovinski spomin. Mag. Aleksander Igljučar piše o Zori Blaznik, Ludvik Kaluža o nepozabnem ljubiteljskem gledališkem igralcu Janezu Debeljaku – Jančetu, dr. France Štukl o Slavku Fojkarju, Miha Naglič o Niku Kavčiču, Vincencij Demšar o Vinku Mohorčiču, Alojzij Pavel Florjančič o geologu prof. dr. Antonu Ramovšu in Ana Florjančič o Zvezdani Zadnik.

DELOVANJE MUZEJSKEGA DRUŠTVA je zaokroženo v štirih prispevkih. V njih je objavljeno poročilo z zadnjega zbora članov, predstavljeni lanskoletni Blaznikovi večeri, novosti v zbirkah Doneski in Vodniki ter društveni izlet v Beneško Slovenijo in Posočje. Avtorja prispevkov sta Helena Janežič in mag. Aleksander Igljučar.

Na zadnjih straneh zbornika je predstavljenih še nekaj izbranih knjig iz obsežne domoznanske knjižne bere za leto 2011. Izbrala, prebrala in predstavila jih je Snežna Taler. Sledi še kronika dogodkov na Loškem v letu 2011, ki jo je pripravil Franc Podnar.

Loške razglede zaključuje poglavje OBJAVE VIROV, kjer so v tokratni številki objavljeni historični podatki o hišah na Lučinskem med letoma 1291 in 1785. Avtorja članka sta dr. Petra Leben - Seljak in dr. Alojz Demšar. Članek predstavlja pomembno dopolnitev h Knjigi hiš na Lučinskem, ki je izšla leta 2010.

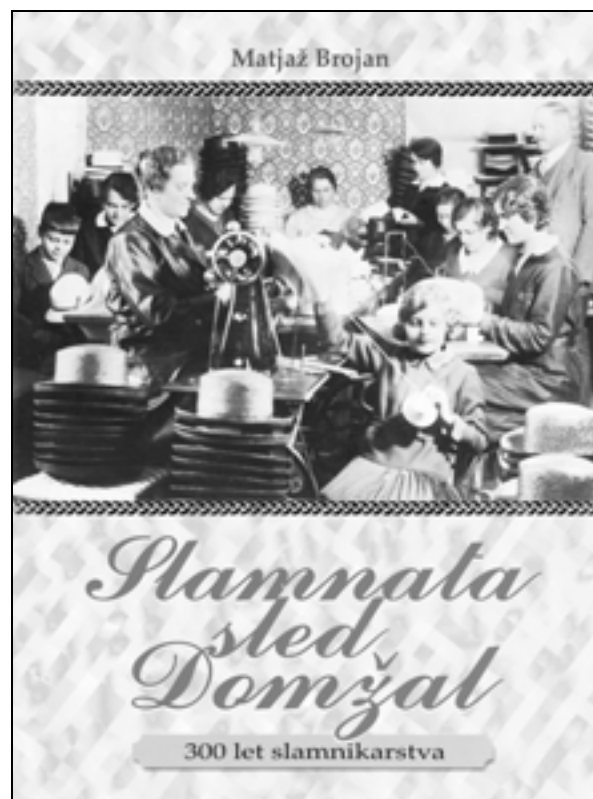
Loške razglede je izdalo Muzejsko društvo Škofja Loka, financirala pa Občina Škofja Loka. Izšli so v nakladi 700 izvodov.

Judita Šega

Matjaž Brojan: Slamnata sled Domžal: 300 let slarnikarstva. Domžale: Kulturni dom Franca Bernika, 2012, 288 strani.

Matjaž Brojan, novinar, publicist in raziskovalec krajevnega zgodovine, je v svojem delu vsestransko osvetlil tri stoletja slarnikarstva na domžalskem območju, ki je bilo s svojimi gospodarsko-socialnimi in prosvetno-kulturnimi ter demografskimi in urbanističnimi posledicami temelj na poti Domžal od vaškega naselja do razglasitve za trg leta 1925 in eno najpomembnejših zgodovinskih korenin do priznanja mestnega statusa domžalski občini in njenemu središču z zakonom o upravni razdelitvi Slovenije leta 1952. Brojan je s številnimi prispevki v lokalnem časopisju ter s samostojnimi publikacijami o začetnem obdobju delovanja denarnih zavodov v občini, o telesnovzgojnih organizacijah, Sokolskem društvu in TVD Partizanu, o nogometnih klubih in o Katoliškem izobraževalnem in podpornem društvu pred prvo svetovno vojno, pomembno dopolnil gospodarsko, kulturno in športno podobo domžalskega območja, pri čemer naj poudarimo, da je svoja dela dokumentiral zlasti z arhivskimi in drugimi viri, ki jih je zbral »na terenu« v okviru prizadevanj za ohranitev kulturne dediščine.

Najpomembnejša obogatitev Brojanove obsežne krajevno zgodovinske bibliografije je strokovna monografija o tristo letih razvoja slamninarstva kot domače obrti in industrijske panoge, ki je rezultat njegovega tridesetletnega zbiranja arhivskih, časopisnih, fotografskih in ustnih virov ter domače in tuje literature, skratka vsega, »kar količkaj diši« po domžalskih slamninarskih časih. Brojanova bogata zasebna zbirka pa ni bila le dokumentarna osnova za knjigo, temveč tudi jedro za Slamninarski muzej v Domžalah. Z njegovim odprtjem ob 60-letnici razglasitve Domžal za mesto in sočasnim izidom monografije je domžalsko slamninarstvo, po katerem so v desetletjih pred prvo svetovno vojno in po njej postale Domžale prepoznavne v številnih evropskih državah in celo v ZDA, hkrati doživelo novo, doslej najbolj celovito zgodovinsko in muzejsko osvetlitev.

Avtor si je zastavil za raziskovalni cilj, da bi v svojem delu »lahko vsaj približno zapolnil tisto, česar doslej o slamninarstvu v Domžalah še nismo vedeli« (str. 5). Ob ugotovitvi, da je o domžalskem slamninarstvu pisalo že veliko avtorjev v člankih in samostojnih publikacijah, posebej naj poudarimo pionirsko delo prvega domžalskega župnika Franca Bernika v dveh kronikah *Zgodovina fare Domžale* (1923, 1939), vendar so v nekaterih tudi podatki, »kamor je mogoče umestiti kritični prst dvoma«. Zato si je zastavil tudi nalogo, da s pritegnitvijo nove dokumentacije popravi posamezne netočnosti v dosedanji krajevno zgodovinski literaturi.

Matjaž Brojan je sorodstveno povezan z družino znamenitega slamninarskega podjetnika Matije Ravnikarja, naslednika Andreja Jančigaja. Kot otrok je v dedovi tovarni v začetku petdesetih let preteklega stoletja spremljal »zadnje vzdihljaje nekdanjega domžalskega slamninarstva« (str. 4). Za pisanje knjige se je posebej odločil iz občudovanja prispevka njegovih prednikov k uveljavitvi domžalskega slamninarstva od srede 19. do srede 20. stoletja. To dejstvo se kaže tudi v avtorjevem posebnem odnosu do obravnavane tematike in poudarimo naj, da številni vidiki v monografiji ne bi bili tako temeljito obdelani, če se jim ne bi posvetil nekdo, ki se čuti tudi tesno povezanega z domžalsko identitetno slamninarsko obrtno in tovarniško dejavnostjo.

Avtor je svoje delo po tematskem kriteriju, ob upoštevanju tudi kronološkega vidika, smotrno razdelil na 16 poglavij, s čimer je ustvaril dober pregled nad celotno problematiko slamninarstva na Domžalskem. Prvo poglavje o slami v ljudskem izročilu in o pesmih s slamninarsko vsebino ima narodopisni in literarni značaj. Pletenja slamninarskih kit v literaturi doslej še ni nihče bolj podrobno obdelal kot Brojan v obsežnem drugem poglavju. Za opis posameznih faz pri pletenju različnih vrst kit, od tistih na štiri in največ devetnajst slamic, pa so mu bila dragocena številna ustna pričevanja.

Uvodnima poglavjema sledi osvetlitev začetkov slamninarstva na Domžalskem. V njem je avtor navedel različne podatke o nastanku slamninarske domače obrti in posamezne ugotovitve v nekaterih delih zavrnil kot napačne. Posebej je poudaril, da freske Franca Jelovška iz leta 1761 kažejo, da je bilo tedaj slamninarstvo že pomembna gospodarska panoga. Posebno pozornost je posvetil pletenju kit in izdelovanju slamninkov na ihanskem območju, za katerega velja, da so bili z njim povezani začetki slamninarstva, njegov obseg pa ilustrira podatek, da so leta 1840 v Ihanu ročno izdelali okoli 25.000 slamninkov. Z novimi dokumenti je osvetlil tudi sodelovanje slamninarjev domžalskega območja na sejmih in razstavah v Celovcu, Gradcu in Ljubljani sredi 19. stoletja. Avtor je glede začetkov slamninarstva poudaril tudi pomen raziskav prizadevnega kronista Toneta Ravnikarja, ki je v matičnih knjigah zasledil prvo omembo priimka Slamnik na domžalskem območju že leta 1701.

Brojan se je kot dober neposredni poznavalec pokazal tudi v opisu opreme in strojev ter poteka dela v slamninarski proizvodnji. Ugotovil je, da so do leta 1845 slavnike šivali ročno, kajti šele tedaj so se pojavili šivalni stroji, kar je imelo pomembne posledice za razmah in kakovost slamninarske proizvodnje.

Avtor je zelo temeljito prikazal delovanje dvanajstih domačih slamninarskih obrtnikov in tovarnarjev od srede 19. stoletja do leta 1990, ko je prenehala z delom zadnja slamninarska obrtnica. Opisal je stavbe in obdobja delovanja posameznih slamninarskih obratov, njihovo opremljenost in obseg proizvodnje, tržišča, na katerih so se uveljavili, in število zaposlenih, pri tovarnarjih največ okoli 30 delavcev in delavk. Slovenski slamninarski proizvajalci so z okoli 200.000 izdelanimi slamniki letno še do srede sedemdesetih let presegali proizvodnjo prvih tirolskih slamninarskih tovarnarjev.

Za poglavji *Prihod Tirolcev v Domžale* in *Tirolski slamninarji* je Brojan uspel iz Avstrije pridobiti arhiv dveh pomembnih slamninarskih družin ter gradivo kronistov posameznih firm in tujo literaturo o preteklosti doline Deferegggen, od koder izvirajo ustanovitelji velikih slamninarskih tovarn v Domžalah in Mengšu ter številni predelavci v njih. To mu je omogočilo, da je glede vloge Tirolcev v slamninarski industriji ne le v Domžalah, temveč tudi drugod, bistveno dopolnil izsledke dosedanje literature. Tirolski krošnjarji so v prvi polovici 19. stoletja opravili pomembno delo pri prodaji domžalskih slamninkov ne le po habsburški monarhiji, temveč tudi zunaj njenih meja. Zakonodajca iz leta 1845 pa je krošnjarje prisilila, da so morali artikle za prodajo tudi sami proizvajati. Defereggenski krošnjarji, ki so s prodajo slamninkov dobro zaslužili, so se morali povezati v trgovske združbe ter začeti ustanavljati lastne trgovine in tudi slamninarske proizvodne obrate.

Tirolec Pavel Mellitzer je leta 1857 zgradil tovarno slamninkov v Študi, toda že pred njim je zgradbo za tovarniško proizvodnjo postavil Janez Markužič v Stobu. Tirolska poslovneža in sorodnika Peter Ladstätter in Jakob Oberwalder sta v začetku šestdesetih let 19. stoletja zgradila slamninarsko tovarno v Marostici v Benečiji ter imela več trgovin v večjih mestih habsburške monarhije. Prelomnica v njunem delovanju je bila avstrijska izguba Benečije leta 1866, po kateri sta morala zaradi carinskih ovir prenesti večino proizvodnje v Avstro-Ogrsko in tedaj sta največjo slamninarsko tovarno zgradila v Domžalah. Podjetnika sta se leta 1870 poslovno ločila, imela pa sta mrežo podružnic po vsej državi. Avtor je podrobno obdelal razvoj petih največjih tirolskih slamninarskih tovarn v Domžalah, Ladstätterjeve, Jakoba Oberwalderja, bratov Kurzthalerjev, firme J. Mellitzer, Kleinlercher in bratov Oberwalder, ki so nastale v obdobju 1866–1882, ter Tegischerjeve (1903) in združene tovarne Lakost (1926). Veliko podatkov o številu zaposlenih, kapitalu, strojni opremljenosti, obsegu proizvodnje, nabavah surovin, tudi iz Kitajske in Japonske, ter o tržiščih, je v poročilih slamninarskih podjetij Zbornici za trgovino, obrt in industrijo, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije. Po teh poročilih bi bilo mogoče še bolj podrobno prikazati velike razlike med proizvodnjo v času razcveta slamninarske industrije pred prvo svetovno vojno in njeno postopno upadanje po njej ter posledično zmanjševanje zaposlenega delavstva od predvojnih tisoč na le okoli štiristo. V ilustracijo naj navedemo podatke za leto 1923 za tri največja tirolska podjetja. V tovarni Jakoba Oberwalderja se je zmanjšala proizvodnja od predvojnih 400.000 slamninkov na okoli 80.000, v Ladstätterjevi tovarni od 200.000 na 60.000, v tovarni bratov Kurzthaler pa od 180.000 na 60.000 slamninkov (AS 448, fasc. 309).

V posebnem poglavju je Brojan opisal tudi poskuse treh sudetskih Nemcev, da bi se uveljavili kot slamninarski tovarnarji. Toda zaradi konkurence velikih tirolskih podjetnikov in ekonomske šibkosti so morali konec 19. stoletja zapreti svoje obrate. Za razliko od Tirolcev, ki so se odločno nemško opredeljevali, in je zato leta 1905 v Domžalah prišlo do odmevnega nemško-slovenskega spopada, so se sudetski Nemci vključili v slovensko družabno življenje.

Župnik Franc Bernik je ob svojem duhovniškem poslanstvu opravil pomembno delo za napredek Domžal na gospodarsko-socialnem in prosvetno-kulturnem področju. Njegova dragocena gospodarska in hkrati socialna akcija je bila ustanovitev Kitarskega društva oziroma zadruga leta 1908 za izboljšanje položaja pletilcev kit. Podroben prikaz njegovega delovanja je Brojan napisal zlasti na temelju bogatega arhivskega gradiva, ki ga je pred nekaj leti rešil pred uničenjem. Bernik je v okviru

Katoliškega, izobraževalnega in podpornega društva septembra 1907 ustanovil tudi strokovni odsek slamninarskega delavstva z nalogo, da skrbi za izboljšanje njegovega socialnega položaja. Pred kratkim so na podstrešju župnišča našli še nekaj Bernikove dokumentarne zapuščine, ki jo je uredil mag. Blaž Otrin in je sedaj dostopna v Nadškofijskem arhivu. V novih dokumentih so dragoceni podatki o strokovni organizaciji slamninarskega delavstva od prve stavke takoj po njeni ustanovitvi do njene vključitve v krščanskosocialno Jugoslovansko strokovno zvezo januarja 1919. V tem obdobju je svojim članom razdelila nad 13.000 kron bolniških podpor, med prvo svetovno vojno pa je posredovala za izboljšanje preskrbe slamninarskega delavstva.

V poglavju Domžalci na tujem je avtor opisal, kako so kvalificirane šivalke iz Domžal odhajale na delo v okoli deset podružnic tirolskih podjetij, od začetka 20. stoletja pa je vedno več slamninarskih delavcev in delavk poiskalo izhod iz težkega socialnega položaja z izseljevanjem v ZDA. Njihovo število je v začetku dvajsetih let naraslo na okoli 400, kar je pomenilo, da je bil v Ameriki skoraj vsak šesti domžalski faran. Domžalski izseljenci so se zaposlovali predvsem v slamninarskih tovarnah in Brojan je osvetlil tudi njihov socialni položaj v ZDA.

Avtor je v poglavjih Propad slamninarske industrijske proizvodnje in tovarna Univerzale opisal še, kako je bila velika gospodarska kriza v prvi polovici tridesetih let usodna za propad velikih slamninarskih tovarn tirolskih podjetnikov in kako je nastalo leta 1936 slovensko podjetje Univerzale, ki je v skromnem obsegu ob prevladujoči klobučarski in konfekcijski proizvodnji še vse do stečaja leta 2003 nadaljevalo tudi s proizvodnjo slamninkov. Ob tem naj poudarimo velik pomen tradicije slamninarske industrije, kajti vzporedno z njenim propadanjem so v obdobju med vojnama na domžalskem območju nastale tovarne drugih industrijskih panog, v katerih se je zaposlilo delavstvo, ki je pridobilo izkušnje v nekdanjih slamninarskih obratih, v dveh nekdanjih slamninarskih tovarnah pa se je začela proizvodnja usnjarske galanterije.

Matjaž Brojan je po več kot desetletnem delu s svojo bogato ilustrirano strokovno monografijo zastavljeni cilj, da izpopolni podobo slamninarstva na Domžalskem, uspešno uresničil. V sklepni besedi je zapisal, da se zaveda tudi »nepopolnosti in pomanjkljivosti« svojega dela, ki pa bo »dragocen pripomoček« vsem tistim, ki se bodo morda v prihodnje lotili še podrobnejše osvetlitve domžalske identitetne dejavnosti. Za številna obravnavana vprašanja pa Brojanovega dela ne bo mogoče pomembneje dopolniti, če upoštevamo dejstvo, da je pisane in tiskane vire dopolnil tudi z okoli 50 pričevanji ljudi, ki so bili povezani s slamninarstvom. Pri sklepni navedbi uporabljeni virov in literature bi bili koristni

podrobnejši bibliografski podatki. Za opremo in likovno tehnično ureditev Brojanovega dela je uspešno poskrbel akad. kipar Roman Kos. Za dosežke pri ohranjanju kulturne dediščine je Matjaž Brojan prejel Steletovo priznanje, Občina Domžale pa mu je leta 2013 zanje ter za uspehe pri preučevanju krajevne zgodovine podelila zlato plaketo.

Avtor pa je v sklepnem poglavju knjige opisal tudi tridesetletna prizadevanja za muzejsko predstavitev slamnikarske obrti in industrije na domžalskem območju. Leta 1973 je bila postavljena slamnikarska zbirka na gradu Krumperk, ki pa je doživela mačehovsko usodo in precej eksponatov je izginilo. Od leta 1992 je bil njen del razstavljen v Jamarskem domu na Gorjuši. Za nastanek teh slamnikarskih zbirk sta zaslužena zlasti Tone Ravnikar in Stane Stražar. Slamnikarski muzej, ki je bil v Godbenem domu v Domžalah odprt 20. aprila 2012, pa je nastal po poldrugem letu prizadevnega dela petnajstčlanskega študijskega krožka, sestavljenega iz muzealcev, knjižničarjev in ljubiteljskih raziskovalcev zgodovine slamnikarstva, pod mentorstvom mag. Tatjane Dolžan Eržen, za koordinacijo akcije pa je skrbel Milan Marinič, direktor Kulturnega doma Franca Bernika, ki je tako razširil svojo dejavnost tudi na muzejsko področje. Prostorska zasnova muzeja je delo Romana Kosa.

Iz Brojanove zasebne zbirke je bilo za muzej pridobljenih nad 300 predmetov, prav tako so vanj prenesli slamnikarsko zbirko z Gorjuše, študijski krožek pa je uspešno izvedel tudi akcijo za pridobitev slamnikarskega gradiva med krajani. Etnologinja Saša Roškar je ob odprtju muzeja poudarila, da gre pri predstavitvi slamnikarstva »za skupno

Utrinek z razstave v slamnikarskem muzeju.

vrednoto, ki jo sicer pozno, vendar ne prepozno ohranjamo kot nekaj identitetno najpomembnejšega.« Slamnikarska zbirka v Domžalah se je tako pridružila slamnikarskima muzejema v Firencah, od koder naj bi nek popotnik prenesel znanje pletenja kit na domžalsko območje, in v Marostici, od koder se je v Domžale preselilo podjetje Ladstätter-Oberwalder. Študijski krožek je leta 2013 za uspešno prostovoljsko delo prejel nagrado Občine Domžale. Ta je v jubilejnem letu pridobitve mestnega statusa gmotno podprla poleg Brojanove monografije tudi izid knjige Nastanek Mestne občine Domžale leta 1952. S finančnimi sredstvi pa je omogočila tudi postavitev Slamnikarskega muzeja in tako ob šestdesetletnem jubileju pomembno pripomogla k obogatitvi kulturno-zgodovinske podobe domžalske občine.

Miroslav Stiplovšek

Marija Počivavšek: En gros & en detail. Trgovina v Sloveniji do druge svetovne vojne: trendi, strukture, prakse. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2012, zbirka Zgodovini.ce, 426 strani.

Dr. Marija Počivavšek je z monografijo *En gros & en detail. Trgovina v Sloveniji do druge svetovne vojne: trendi, strukture, prakse* zapolnila neljubo vrzel, ki je v slovenskem zgodovinopisju zevala vse do leta 2012. Avtorica v svojem delu na celovit in sistematičen način predstavi eno najstarejših dejavnosti nasploh oziroma eno temeljnih gospodarskih panog – trgovino. Kljub dejstvu, da je bila ta od nekdaj dobro razvita, v dosedanjih raziskavah ni bila obravnavana kaj več kot na fragmentaren način in v kontekstu širše ekonomske zgodovine.

Znanstveno kritična monografija na osnovi interpretacije arhivskega gradiva, tiskanih virov, literature, ustnih virov in statističnih podatkov izriše temeljne ekonomske premike v slovenski trgovini ter njeno vlogo in pomen – s poudarkom na prvi polovici 20. stoletja; kljub temu da je avtorica svojo raziskavo zamejila z letnicama 1918–1941, delo obravnava tudi razvoj trgovine v predhodnih obdobjih. Počivavškova je s primerjalno analizo in sintezo položaj trgovine na primeru treh največjih mest – Celja, Maribora in Ljubljane postavila v nacionalni okvir, gospodarski razvoj v slovenskem prostoru je umestila v jugoslovanskega ter primerjalno še v širša evropska in svetovna trgovinska gibanja.